

تحلیلی بر تاکتیک‌ها و راهبردهای نوین در صحنه جنگ شهری سوریه (از سال ۲۰۱۱ الی ۲۰۱۷ م)

داود امینی^۱

دریافت مقاله: ۹۹/۱۲/۰۸

پذیرش مقاله: ۹۹/۰۲/۰۹

چکیده

رشد گروه‌های جهادی و تکفیری در کشورهای منطقه غرب آسیا از سال ۲۰۱۱ م نشانگر فصل جدید در ترتیبات امنیتی منطقه بوده است. گروه‌ها نوظهور بنیادگرای اسلامی برای ارتقاء توان رزمی خود با اتخاذ راهبردهای جنگ نامتقارن و نامنظم در تقابل با ارتش‌های کلاسیک و منظم کشورهای هدف تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ در مناطق و سکونت‌گاه‌های شهری را در پیش گرفتند. حاصل اتخاذ این راهبرد خطرناک خرابی گسترده شهرها، تخریب زیرساخت‌های حیاتی، تحمیل هزینه‌های گزاف به دولت‌ها و ملت‌ها، آوارگی مردم، جابجایی جمعیت و موج گسترده مهاجرت بوده است. با تجزیه و تحلیل اسنادی صورت گرفته در این تحقیق مشخص شد تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری پیاده شده از سوی گروه‌های تروریستی- تکفیری و ارتش سوریه در صحنه عملیات سوریه تفاوت‌های معناداری با جنگ‌ها شهری دوران معاصر داشته است. در محیط‌های شهری، استفاده از تاکتیک هراس برای بی‌دفاع نمودن شهرها، اتخاذ راهبرد جنگ شبکه‌ای، راهبردهای نوین جنگ ترکیبی، راهبردهای جنگ برق‌آسا، جنگ تونل‌ها و... نمود بیشتری پیدا کرده بود و این مسئله موجب پیچیدگی صحنه نبرد در شهرهای اشغال شده را موجب شده بود. بر همین اساس، بر مبنای تجزیه و تحلیل‌های نظری و میدانی از ماهیت جنگ‌های شهری در منطقه، سناریوسازی برای مقابله با تهدیدات مشابه در مناطق شهری کشور از اهم برنامه‌های امنیتی نیروهای مسلح است که بر اساس آن پیش‌بینی‌ها و طرح‌های جدید در حوزه جنگ و دفاع شهری را از طریق سازمان‌دهی رزم، تغییر طرح‌های رزمی، تشکیل یگان‌های واکنش سریع، انجام رزمایش‌ها، تحول تسلیحات و تجهیزات و... باید در دستور کار قرار گیرد.

واژگان کلیدی: جنگ شهری، سوریه، جنگ شبکه‌ای، گروه‌های تروریستی، جنگ ترکیبی، راهبرد،

تاکتیک

مقدمه

امروزه ماهیت جنگ‌های با تحولات شگرفی مواجه شده است. در گذشته جنگ به صورت رویارویی دو یا چند کشور با هم رخ می‌داد. در این نوع جنگ‌ها به علت مشخص بودن منطقه درگیری بر مبنای مرزهای جغرافیایی، مشخص بودن نقرات و محدوده جغرافیایی درگیری، استراتژی‌های مشخصی برای نبرد در نظر گرفته می‌شد یا به عبارتی دیگر نبرد از نظم و سازمان مشخصی پیروی می‌کرد؛ اما امروزه به دلایل مختلفی از قبیل، هزینه‌بر بودن این نوع جنگ‌ها، تلفات بالا، ویرانی‌های زیاد و... کشورها سعی می‌کنند از این نبرد تا حد امکان اجتناب کنند.

امروزه گروه‌های معارض و تروریستی به دلیل مسلح بودن به سلاح‌های سبک و نداشتن تجهیزات سنگین و همچنین فقدان فرماندهی مرکزی و ساماندهی مشخص مانند ارتش، به نبرد نامتقارن روی می‌آورند. این نوع رویارویی در مناطق شهری و غیرشهری نتایج متفاوتی دارد. در مناطق غیرشهری مانند مناطق بیابانی، به دلیل استفاده ارتش از جنگ‌افزارهای سنگین و حمایت توپخانه‌ای و پشتیبانی هوایی، کار نیروهای رقیب دشوار می‌شود. ولی در مناطق شهری که اهمیت آن‌ها چندین برابر مناطق دیگر است، استراتژی نبرد کلاسیک به خوبی مناطق غیرشهری عمل نمی‌کند. ویرانی زیاد، آسیب دیدن غیرنظامیان، از بین رفتن تأسیسات شهر، از جمله دلایلی است که نبرد کلاسیک را در مناطق شهری با چالش‌های جدی مواجه می‌کند.

تجهیزات، تسلیحات و دکترین ارتش‌ها، گروه‌های شبه‌نظامی و گروه‌های معارض، تحت تأثیر فرایندهای فناورانه در بستر زمان تغییرات و تحولات شگرفی را تجربه کرده است. انجام مانور و جابجایی سریع نیروها در سپهر جغرافیای نظامی و صحنه عملیات شهری راهبردی مناسبی برای ارتقاء قدرت آتش و قدرت دفاع از عده‌ها و ساکنین تلقی می‌شود. قدرت آتش سنگین و فراوان می‌تواند باعث فرار غیرنظامیان از سکونتگاه‌های خود شده و پایداری شهری را دچار چالش نماید. شهر موصل در شمال غرب عراق از سال ۲۰۱۴ م به تصرف نیروهای داعش درآمد با آغاز عملیات آزادسازی این کلان‌شهر مهم در اکتبر ۲۰۱۶ تا ژوئن ۲۰۱۷ حدود یک میلیون نفر از ساکنان این شهر با ترک خانه و کاشانه خود به عنوان پناه‌جو به اردوگاه‌های نهادهای امداد رسانی داخلی و بین‌المللی پناه آوردند.

در سراسر تاریخ، ارتش‌ها برای جنگیدن در شهرها و هدایت عملیات‌ها در اماکن محصور به علت پیچیدگی صحنه عملیات بی‌میل بوده‌اند. جنگیدن در مناطق شهری عموماً با خرابی‌ها و

هزینه‌های زیاد توأم است. همچنین تلفات غیرنظامیانی که به‌عنوان سپر دفاعی بین نیروهای مهاجم و مدافع هستند به‌شدت افزایش می‌یابد. مثل سپر انسانی یک‌میلیون نفری داعش از ساکنان و شهروندان شهر حلب در برخی از جبهه‌ها باعث افزایش تلفات انسانی حملات ارتش سوریه و نیروهای ائتلاف ایرانی و روسی می‌گردید.

نتیجه نبردهای تن‌به‌تن شهری به علت فرسودگی فراوان حاصل از تعقیب و گریز و فرسایشی شدن بسیار مبهم و غیرقابل پیش‌بینی است. به‌عنوان مثال با شروع عملیات ارتش عراق و نیروهای ائتلاف در اکتبر ۲۰۱۷ برای آزادسازی شهر موصل از نیروهای داعش کمتر کارشناس و متخصص نظامی فکر می‌کرد که این عملیات بیش از ۹ ماه به طول انجامد. طولانی بودن عملیات آزادسازی موصل گواهی بر فرسایشی و زمان‌بر بودن عملیات در مناطق شهری است. وحدت فرماندهی برای متمرکز نمودن تلاش‌ها و برتری فنی نیروهای عملیاتی با محدودیت‌های متعددی روبرو است. لذا برنامه‌ریزی برای انجام عملیات هم‌زمان با حضور نیروهای عملیاتی با عده زیاد از مشکلات عملیات در مناطق شهری است. در عملیات آزادسازی موصل هماهنگی و تقسیم‌کار بین حدود ۳۰۰۰۰ نیروی ارتش عراق و پیش‌مرگ‌های کرد به همراه نیروهای ائتلاف غربی و آمریکایی یکی از معضلات اصلی در طراحی و اجرای عملیات‌ها در صحنه عملیاتی موصل تلقی می‌شد. تراکم و تنوع زیاد و پراکندگی کاربری‌های شهری، تنوع زیرساخت‌ها و تأسیسات شهری نیروهای مسلح و ادار می‌کند برای کسب برتری و پیروزی به استفاده از فن‌ها و ابزارهای مکان‌مبنا مثل ترسیم نقشه‌ها و کروکی‌ها استفاده نمایند. در سال ۱۹۰۰، ۲۹ درصد جمعیت دنیا در شهرها زندگی می‌کردند. در سال ۱۹۹۰، این میزان به ۴۷ درصد افزایش یافت و در سال ۲۰۱۰ از به مرز ۵۲ درصد رسیده هم‌اکنون (۲۰۱۸ م) بیش از ۵۵ درصد جمعیت دنیا در مناطق شهری زندگی می‌کنند. طبق تخمین‌های سازمان ملل در سال ۲۰۳۰ حدود ۶۵ درصد از جمعیت دنیا در مناطق شهری ساکن خواهند بود. بنابراین برنامه‌ریزی‌های امنیتی درازمدت نیروهای مسلح برای ایجاد تحول در فن‌ها، تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری یک اصل غیرقابل‌اجتناب تلقی می‌شود. به این علت که پیچیدگی محیط شهری باعث شده برای جنگیدن در شهرها مطابقت‌های زیادی در دکتین، تجهیزات، تمرین و تجهیزات نظامی را الزامی می‌دارد. با تحلیل گزارش‌ها و اسناد منتشرشده از جنگ شهری در سوریه ابعاد گوناگون تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری پیاده شده از سوی

گروه‌های تروریستی - تکفیری و ارتش سوریه در صحنه عملیات سوریه تفاوت‌های معناداری با جنگ‌ها شهری دوران معاصر داشته است. در محیط‌های شهری، استفاده از تاکتیک هراس برای بی‌دفاع نمودن شهرها، اتخاذ راهبرد جنگ شبکه‌ای، راهبردهای نوین جنگ ترکیبی، راهبردهای جنگ برق‌آسا، جنگ تونل‌ها و... نمود بیشتری پیدا کرده بود و این مسئله موجب پیچیدگی صحنه نبرد در شهرهای اشغال‌شده را موجب شده بود.

مبانی نظری

شهر به‌عنوان یک هدف راهبردی

اغلب شهرها نقش کلیدی در برخوردهای نظامی ایفا می‌کنند، اما معمولاً این نقش در روابط سیاسی بیشتر از روابط نظامی است. در اصل، یک شهر موجودیت و هویت جغرافیایی دارد. شهرها در مناطق خاصی مکان‌گزینی می‌شوند که در هم‌جواری تقاطع جاده‌ها بوده و قابلیت دسترسی آسان به آب یا سایر منابع زیستی و انرژی داشته و یا در موقعیت مکانی قابل دفاع باشند. بر همین اساس، شهرها به علت واقع شدن در مسیرهای جاده‌های ترانزیتی اصلی یا تقاطع‌های راه‌آهن یا به‌واسطه ارزش سیاسی و یا ارزش‌های اقتصادی آن‌ها، هدف نظامی مناسبی برای نیروهای متخاصم تلقی می‌شوند. با گسترش و توسعه شهرها از دهه ۱۹۷۰ م از منظر وسعت و جمعیت باعث افزایش ارزش استراتژیک آن‌ها گردیده و شهرها را به منابع عظیمی از قدرت بدل نموده است. از آنجایی که منابع، قدرت و مردم در داخل و اطراف شهرها متمرکز شدند، شهرها به‌عنوان نهادهای آسیب‌پذیر در جنگ‌ها تلقی می‌شوند.

تطور تاریخی جنگ در مناطق شهری

از آنجایی که تمدن‌های شهرنشینی مقارن با تمدن‌ها یکجانشینی رخ داده است می‌توان گفت تاریخ شروع جنگ شهری با تاریخ شروع جنگ‌های تمرکزی و کلاسیک بشریت در روی کره خاکی بین قلمروهای مختلف جغرافیایی انطباق دارد.

به‌طوری‌که در طول تاریخ گاهی تصرف و تسلط نیروهای مهاجم به شهرها باعث سقوط و فروپاشی امپراتوری‌ها گردیده است. مثل تصرف آن از سوی ارتش خشایار شاه (۴۸۰ ق م) و فتح قسطنطنیه توسط سلطان محمد عثمانی (۱۴۵۳ م).

در اواخر قرن پانزدهم با پایان جنگ‌های صدساله در اروپا، جنگ قلعه‌ها راهبردی برای برخورد بین ارتش‌ها در زمین‌های باز و بدون عارضه مطرح گردید. نبردهای زمینی عموماً در

زمین‌ها و مناطقی اتفاق می‌افتادند چندین کیلومتر از شهرهایی که نامشان از نام آن‌ها گرفته شده است، فاصله داشتند. اما در طول جنگ جهانی اول، بیشتر مناطق مسکونی شهری تحت تأثیر جنگ تخلیه شدند که اصطلاحاً به آن‌ها «شهرهای بی‌دفاع» اطلاق می‌گردید.

جنگ جهانی دوم به نقطه عطف و چرخشی تحول‌گرایانه در دوره‌های نبرد شهری است. در این دوره با اجرای استراتژی «زمین سوخته» جنگ در شهرها در مقیاس گسترده در تمام جبهه‌ها دنبال شد. در شروع جنگ، ارتش‌ها برای حرکت سریع، به استفاده از ستون‌های موتوری همت گماشتند. اگرچه بعضی شهرها (برای مثال ورشو، آمستردام و سدان) بمباران شدند، با این حال نیروهای پیاده‌نظام به‌طور کلی از جنگیدن در نواحی با تراکم زیاد ساختمان‌ها و تأسیسات اجتناب می‌کردند، برای اینکه جنگیدن در این محیط‌ها را با گیر افتادن در منجلابی عظیم پیش‌بینی می‌کردند. با این حال در ادامه روند رو به گسترش جنگ، این وضعیت بسیار کم‌دوام بود و جنگ در شهرها در مقیاس گسترده در تمام جبهه‌ها دنبال شد. از سال ۱۹۴۲ م به بعد، شهرها در شرق اروپا به‌صورت متوالی همچنین در غرب اروپا به‌صورت تدریجی به اهداف تمام عملیات هوایی و صحنه‌های برای نبردهای تمام‌عیار تبدیل شدند: برای مثال استالینگراد، خارکوف، سین، آرنهم، آتن، بوداپست و برلین. در جنگی که در ماه اوت سال ۱۹۴۲ میلادی آغاز گردیده بود آلمانی‌ها که شهر استالینگراد را به‌طور کامل تصرف نموده بودند به دلیل حملات نیروهای شوروی، مجبور به عقب‌نشینی شدند. استالینگراد اولین جایی بود که آلمان نازی استراتژی «شهر قلعه‌ای» را در آنجا به اجرا درآورد. این استراتژی بر ایجاد مواضع دفاعی در درون شهر و جنگ خانه به خانه متکی بود (هلاکویی، ۱۳۹۶).

در طول سال‌های جنگ سرد، طراحی برای اجرای عملیات نظامی در صحنه پیچیده شهرها در دستور کار بود. در این دوران در استراتژی جنگ هسته‌ای گره‌های ارتباطی شهری و مراکز تصمیم‌گیری، به‌صورت گسترده و وسیع از اهداف مقدور و متصور برای سلاح‌های اتمی، مورد ملاحظه قرار می‌گرفت. در نتیجه، نیروهای نظامی و عملیاتی علاقه‌مند بودند برای ماندن در حومه شهرها تلاش نمایند تا به‌عنوان هدف شاخص در صحنه عملیاتی شهر مورد شناسایی قرار نگیرند. اکثر برخوردهای نظامی در نواحی شهری در اواخر قرن بیستم با تثبیت عملیات‌های نظامی در ابعاد گوناگون آن پدیدار شد. در چندین مورد، مانند شهر سایگن صحنه‌ای از خونین‌ترین درگیری‌های نظامی به وجود آمد. عملیات ایالات متحده در بیروت

(۱۹۸۳)، گرانادا (۱۹۸۳)، پاناما (۱۹۸۹)، کویت (۱۹۹۱)، موگادیشو (۱۹۹۳)، بالکان (۱۹۹۹-۱۹۹۴) و چین (۱۹۹۶-۱۹۹۴) تصدیقی برای حرکت رو به رشد برای تدارک عملیات نظامی در مناطق شهری بوده است (دش^۱، ۲۰۰۱، ۱۳).

اما تحول اساسی در جنگ شهری با شروع قرن بیست و یکم و حمله گروه تروریستی القاعده به برج‌های تجاری نیویورک در ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ رخ داد. رشد گروه‌های افراطی اسلامی موجب گسترده از خشونت‌ها و درگیری‌های شهری در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا را موجب گردید. از آنجایی که خشونت‌های شهری در بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات رخ می‌داد، پیچیدگی صحنه عملیات شهرها ماهیت بسیار پیچیده‌ای پیدا کرد. عملیات‌های رخ داده در محیط‌های شهری افغانستان (۲۰۰۱)، شهرهای عراق (از سال ۲۰۰۳)، شهرهای جنوبی لبنان (۲۰۰۶)، غزه (۲۰۰۹)، شهرهای لیبی (۲۰۱۱)، شهرهای سوریه و عراق (۲۰۱۱-۲۰۱۷) و نشانگر آن است که شهرها از صحنه‌های بی‌بدیل برای اجرای عملیات‌های نظامی است. در این دوره تحولات ذیل در ماهیت جنگ شهری رخ داد:

- انتقال نبردهای سنگین از دشت‌ها و کوهستان‌ها به محیط‌های شهری
- تغییر ماهیت درگیری‌ها از صف‌آرایی لشکرها به نبردهای پیچیده با جمعیت‌های ناشناخته
- دوره سردرگمی حکومت‌ها در نحوه مقابله با گروه‌هایی که معلوم نیست شهروند همان کشور هستند یا نیروی تجهیز شده از سوی دشمن
- مرحله تغییر تاکتیک‌ها، ترکیب‌ها و اثرات جنگ‌ها و درگیری‌های شهری است.
- مرحله شنیده شدن صدای اعتراض خشن گروه‌های فراموش شده با چاشنی انفجار و رگبار مسلسل‌ها در شهرها

تعریف و ویژگی‌های عمومی جنگ شهری

جنگ شهری شاخه‌ای از جنگ‌های نامنظم است که مناطق شهری (کلان‌شهر، شهر، شهرک) هدایت و اجرا می‌شود. جنگ‌های شهری ممکن است توسط گروه‌های شبه‌نظامی و شورشیان با منشأ داخلی یا توسط ارتش‌های کلاسیک با منشأ خارجی صورت گیرد. گروه‌های درگیر در

¹. Desh

محیط‌های شهری علاقه‌مند هستند از تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ نامنظم و جنگ ناهم‌تراز برای مقابله به ارتش‌های کلاسیک قدرتمند از خود استفاده نمایند تا بتوانند با بهره‌مندی از پیچیدگی فضای جغرافیایی شهرها تاکتیک‌های آفند و پدافندی خود را اجرا نمایند. اهم ویژگی‌های عمومی جنگ در مناطق شهری شامل موارد ذیل است:

پیچیدگی: جنگ‌های شهری در سطوح تاکتیکی و عملیاتی ماهیت چندبُعدی داشته و از پیچیدگی‌های خاصی برخوردار است. عامل پیچیدگی صحنه عملیات شهری تراکم سکونتگاه‌های غیرنظامیان در مناطق شهری و تلفیق کاربری‌های نظامی و غیرنظامی است. **تنوع صحنه:** صحنه عملیات شهری از منظر شاخص‌های فیزیکی، بافت شهری، زیرساخت‌ها، کاربری‌ها، منظر شهری بسیار متنوع بوده و برای جنگیدن نیاز به طرح‌های عملیاتی بسیار متنوع و گوناگون است.

تنوع آرایش‌ها و طرح‌های جنگی: جنگ شهری مستلزم اجرای طرح‌های عملیاتی متنوع و متعدد متناسب با صحنه پیچیده و متنوع شهرها به شکل ترکیبی و شبکه‌ای است. لذا اتخاذ تاکتیک واحد برای جنگیدن در محیط‌های شهری امکان‌پذیر نیست.

تنوع ادوات و تسلیحات: در جنگ‌های شهری تلفیقی از تسلیحات و ادوات نظامی سبک، نیمه سنگین، سنگین، تسلیحات جنگ الکترونیک، پهبادها، بالگرد، تجهیزات مهندسی و... استفاده می‌شود.

تلفات انسانی و اقتصادی بالا: علت بالا تلفات در مناطق شهری تراکم زیاد جمعیت و تمرکز صنایع، کاربری‌های تجاری، مسکونی، سیاسی، اداری، تأسیسات حیاتی و زیربنایی است. **تبعات ژئوپلیتیکی:** تبعات جنگ‌های شهری شامل تلفات انسانی گسترده، جابجایی جمعیت، مهاجرت‌های توده‌ای و گسترده، تشویش سیاسی در کشور، رکود و ورشکستگی دولت‌ها و... است.

هزینه‌بر و زمان‌بر بودن: جنگیدن در مناطق شهری عموماً با خرابی‌ها و هزینه‌های زیادی و در بیشتر مواقع ماهیت فرسایشی پیدا می‌نماید.

شاخص‌ها جنگ شهری

برای هدایت یک جنگ تمام‌عیار در مناطق شهری شاخص‌هایی تعریف می‌شود که نیروهای درگیر ناگزیر به‌کارگیری آن برای نیل به موفقیت و پیروزی هستند. اهم شاخص‌های جنگ شهری شامل موارد ذیل است:

- قبل از شروع یک عملیات نظامی در یک ناحیه شهری، آنالیز زمین بسیار حیاتی است.
- شهر و محلات آن حمایت خوبی از مدافع در مقابل مهاجم می‌کند.
- افزایش کارایی سلاح‌های تک‌تیرانداز
- سهولت ایجاد شبکه ارتباطی و فرماندهی و کنترل در داخل شهر
- آسان بودن عملیات کمک‌رسانی و خالی کردن مکان از افراد و سهولت استتار و مخفی شدن
- آثار ویرانه‌ها تلنبار شده در صحنه به مدافع این امکان را می‌دهد تا مانور بدهد و از خود محافظت کند.
- انجام مانور و جابجایی سریع نیروها در مناطق شهری راهبردی مناسبی برای ایجاد قدرت آتش و دفاع از عده‌ها و ساکنین تلقی می‌شود.
- تشکیل سپرهای انسانی بین مدافع و مهاجم باعث افزایش تلفات انسانی در جنگ‌های شهری می‌گردد.
- نتیجه نبردهای تن‌به‌تن شهری به علت فرسودگی فراوان حاصل از تعقیب و گریز و فرسایشی شدن بسیار مبهم و غیرقابل پیش‌بینی است.
- وحدت فرماندهی برای متمرکز نمودن تلاش‌ها و برتری فنی نیروهای عملیاتی با محدودیت‌های متعددی روبرو است.
- تراکم و تنوع زیاد و پراکندگی کاربری‌های شهری، تنوع زیرساخت‌ها و تأسیسات شهری نیروهای مسلح وادار می‌کند برای کسب برتری و پیروزی به استفاده از فن‌ها و ابزارهای مکان‌مبنا مثل نقشه‌ها و کروکی‌ها، سامانه‌های موقعیت‌یابی، عکس‌ها و تصاویر هوایی استفاده نمایند.

- برنامه‌ریزی‌های امنیتی درازمدت نیروهای مسلح برای ایجاد تحول در فن‌ها، تاکتیک‌ها و راهبردهای جنگ شهری یک اصل غیرقابل اجتناب تلقی می‌شود.
- پیچیدگی محیط شهری باعث شده برای جنگیدن در شهرها مطابقت‌های زیادی در دکرین، تجهیزات، تمرین و تجهیزات نظامی را الزامی می‌دارد.
- آمادگی ذهنی نیروها جهت تحلیل، تصمیم‌گیری و اقدام سریع و درست بسیار حائز اهمیت است.
- داشتن تجهیزات ارتباطی و برخورداری از فناوری برتر اطلاعات از جمله تجهیزات کشف مواضع عامل تأثیرگذار و کلیدی است.

بحث اصلی (جنگ شهری سوریه)

زمینه‌ها و علل شروع جنگ

در سال ۲۰۱۱، بهار عربی یا جنبش اجتماعی - انقلابی یا بیداری اسلامی در بستری از نارضایتی‌های سیاسی، هویتی، قومی، زبانی و مذهبی ریشه‌دار روی داد. در سوریه، ابتدا اعتراض و کنش جمعی در شکل راهپیمایی مسالمت‌آمیز برای اصلاحات سیاسی بود اما دلایلی مانند «سرکوب معترضان در درعا، نقش‌آفرینی کنشگران و رهبران سنی مذهب و سلفی‌های تندرو، دخالت منفی قدرت‌های فرا منطقه‌ای و منطقه‌ای و ظهور و گسترش جریان‌های تکفیری» سبب شدند که این کشور به سمت جنگ داخلی تمام‌عیار با ماهیت شهری سوق یابد.

عوامل اثرگذار در شروع جنگ داخلی سوریه

اهم عوامل مؤثر در شروع جنگ در سوریه شامل موارد ذیل است:

- تغییرات اقلیمی و خشک‌سالی (در منطقه شهری درعا و حمص)
- بحران‌های اکولوژیکی و زیست‌محیطی (در منطقه شهری دیرالزور)
- مهاجرت‌های گسترده از مناطق روستایی به حاشیه شهرها و گسترش حاشیه‌نشینی و تغییرات گسترده در ترکیب جمعیتی شهرها (در محدوده جغرافیایی حاشیه دمشق)
- شکل‌گیری و تقویت فضای چندقطبی به دنبال گسترش شکاف‌های اجتماعی به علت تعارض‌ها و اختلاف‌های خزنده در جامعه مدنی بر مبنای اختلافات قومی - نژادی، مذهبی و بحران هویت.

- نارضایتی‌های اقتصادی و گسترش روزافزون فقر و بیکاری قشر جوان در جوامع شهری (در محدوده جغرافیایی حاشیه دمشق - القوطه).
- سیاست‌های اقتصادی اشتباه و راهبرد آزادسازی اقتصادی اسد باعث منفعت اقلیت کمی از جامعه سوری شده و موجب افزایش نابرابری درآمدی، تبعیض و بی‌عدالتی اجتماعی و افزایش محرومیت نسبی
- کاهش یارانه‌های دولتی در سوخت و غذا و گسترش موج گرانی در این دو حوزه

شاخص‌های جنگ شهری در صحنه عملیات سوریه

در تاریخ جنگ‌های شهری، جنگ شهری سوریه ویژگی‌های منحصربه‌فردی داشت که در تحولات میدانی و راهبردی جنگ‌های شهر نقطه عطفی تلقی می‌شود. اهم ویژگی‌های صحنه عملیات جنگ در شهرهای سوریه به شرح ذیل بود:

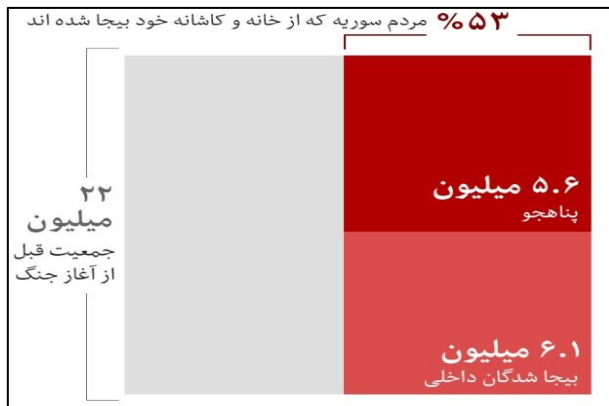
۱- **تنوع بسیار زیاد گروه‌های مسلح:** جریان‌های افراط‌گرا مانند النصره و نیروهای لیبرال‌تر همچون ارتش آزاد، جبهه «فتح الشام» و «سازمان حکومت اسلامی» (داعش) «احرار الشام» (جنش اسلامی آزادمردان شام) یا «جیش الاسلام» (ارتش اسلام) «جند الاقصی» (سربازان الاقصی)، «حزب اتحاد دموکراتیک» (PYD) «واحدهای حمایت خلق». بخش عمده‌ای از گروه‌های مزبور بعد از آغاز بحران در سوریه تشکیل و اعلام موجودیت کردند. علت این مسئله وجود نارضایتی‌های دامنه‌دار در بین طیف‌های مختلف مردمی از حکومت مرکزی سوریه بود که از شرایط بحرانی به وجود آمده استفاده نموده و با تشکیل گروه‌بندی‌های مختلف اقدام نظامی علیه حکومت را در دستور کار خود قرار دادند. به علت بالا بودن تعداد این گروه‌های مسلح در صحنه عملیات سوریه اصطلاحاً به آن‌ها «مسلحین» اطلاق می‌گردید.

۲- **گستره و دامنه جغرافیایی وسیع حضور مسلحین:** در صحنه‌های عملیات شبکه شهری سوریه، مسلحین تقریباً در تمام مناطق شهری سوریه در برهه‌ها مختلف زمانی اقدام به عملیات نظامی نمودند.

۳- **تاکتیک‌های جنگ روانی توسط مسلحین:** جنگ‌های روانی نیروهای تروریستی با انگاره سازی ترس و وحشت در بستر رسانه‌ها برای پیشبرد اهداف خود به کار گرفته می‌شد. آن‌ها به‌جای پیروزی در میدان نبرد، احساس پیروزی را به طرف‌های درگیر تلقین می‌نمودند. این

انگاره که تمام خانه‌ها را ویران می‌کنند و سرها را می‌برند. به عبارتی دیگر القاء ترس می‌کنند که تماماً ذهنی بوده و احساسات را تحت تأثیر قرار می‌دادند.

اتخاذ تاکتیک جنگ‌های روانی باعث ملتهب شدن فضای شهرها و تشویش و اضطراب مردم شده و در نهایت این مسئله باعث آوارگی گسترده ساکنین مناطق شهری و فرار آن‌ها به مناطق امن‌تر در داخل مرزهای سیاسی کشور و در حادثترین شرایط پناهندگی مردم به کشورهای همسایه مثل ترکیه و سایر کشورهای اروپایی را به دنبال داشت. بر همین اساس دامنه وسیع جنگ شهری سوریه، آوارگی، مهاجرت و بی‌خانمانی بیش از ۵۳ درصد کل جمعیت این کشور را موجب گردید.

شکل ۳. ضریب جابجایی جمعیت در جنگ داخلی سوریه

۴- اتخاذ تاکتیک جنگ هراس: تکفیری‌ها به‌ویژه داعش با جنگ رسانه‌ای واقعیت‌های صحنه عملیات شهری را آن‌طور که خود می‌خواستند، می‌ساختند. به علت عدم آگاهی و اطلاع‌رسانی به عموم مردم در شهرها، همین غلبه انگاره‌های ذهنی بود که در اوایل فعالیت داعش و سایر گروه‌های تروریستی بدون آنکه جنگی رخ دهد موفق به تصرف شهرها و پادگان‌ها می‌شدند. اشغال اماکن و پادگان‌های نظامی در سطح شهرها و دسترسی به حجم انبوه انواع سلاح‌های سبک، نیمه سنگین و سنگین، انواع موشک‌ها و راکت‌ها، انواع تانک و نفربر، بالگرد و حتی

هوایما

- ۵- **تخریب حداکثری تأسیسات و ابنیه شهری:** تخریب حداکثری ساختمان‌ها، زیرساخت‌ها و تأسیسات شهری برای ایجاد رعب و وحشت و ایجاد موانع برای در امان ماندن از عملیات تعقیب و گریز نیروهای امنیتی سوری
- ۶- **تاکتیک جذب جهادگرهای بومی در شهرها:** جذب نیرو از پتانسیل‌های انسانی و جمعیتی موجود در شهرها خصوصاً قشر جوان بیکار و مخالف حکومت مرکزی سوریه. عوامل اصلی پیوستن نیروهای بومی و جذب آن‌ها در گروه‌های جهادی و تکفیری، مخالفت با حکومت اسد، اغفال از سوی تکفیری‌ها، هراس و وحشت از مسلحین و درنهایت انگیزه‌ها و وعده‌ها مالی بوده است.
- ۷- **تاکتیک ایجاد موانع ایذایی، پدافندی و عملیاتی:** ایجاد موانع فیزیکی، مواضع مستحکم، استحکامات و مین‌گذاری مبادی ورودی شهرها برای ممانعت از ورود نفربرها و زره‌پوش‌ها و قطع راه‌های مواصلاتی نیروهای تعقیب‌کننده مسلحین.
- ۸- **اتخاذ راهبرد استفاده حداکثری از امکانات سخت‌افزاری شهرها:** استفاده بهینه از تأسیسات، کارخانه‌ها، کارگاه‌ها و سایر امکانات سخت‌افزاری موجود در شهرها برای ساخت انواع مهمات و جنگ‌افزار.
- ۹- **استفاده بهینه از طبقه خلاق شهری:** به‌کارگیری و اجیر کردن طبقه خلاق شهری برای طراحی انواع جنگ‌افزار و تسلیحات ابتکاری.
- ۱۰- **طراحی و ساخت تجهیزات جنگ شبکه‌ای در شهرها:** استفاده از تاکتیک‌های جنگ سایبری از طریق شبکه گسترش ارتباطات بین اعضای گروه از طریق فضای مجازی
- ۱۱- **ابداعات و نوآوری در تاکتیک‌های جنگ انتحاری شهری:** ارائه ابداعات و ایده‌های نوین در تاکتیک‌های جنگ شهری و غیرمقتارن از طریق اجرای عملیات‌های انتحاری با حجم انبوهی از مواد منفجره کار گذاشته‌شده در کامیون‌ها و وانت‌بارها.
- ۱۲- **طراحی و ساخت انواع کوادکوپتر و پهبادهای ابتکاری:** این کوادکوپترها و پهبادها برای جمع‌آوری اطلاعات از طریق دریافت تصویر و عکس از مواضع ارتش سوریه و همچنین بمباران مواضع آن‌ها در بافت‌های متراکم و پیچیده شهری استفاده می‌شد.

۱۳- اتخاذ راهبرد جنگ تونل‌ها: راهبرد حفر تونل در زیر شهرها: جنگ شهری در سوریه مرحله پیچیده‌ای داشت که در جنگ تونل‌ها نمایان می‌شد. وجود صدها تونل که بسیاری از آن‌ها مسیر ارتباطی به مناطق جنگی هستند؛ تونل‌هایی پیشرفته‌ای که مجهز به منافذ ورود هوا بودند و از سیستم روشنایی و ارتباطی پیشرفته‌ای برخوردار بودند. این تونل‌ها گاهی به طول بیش از ۲۰۰ متر در زیر مناطق جنگی احداث شده و مجهز به هواکش و روشنایی و دستگاه‌های ارتباطی مدرن و اتاق‌های عملیات نظامی و دوربین‌های نظارتی بودند. تروریست‌ها از این تونل‌ها برای امداد رسانی، ارتباط میان پست‌های نظامی، تخلیه زخمی شدگان برای اتصال کوچه‌ها به یکدیگر استفاده می‌کردند. مسیرهای خروج و پنهان مواضع تک‌تیراندازها و ذخیره مهمات از طریق تونل‌ها صورت می‌گرفت.

۱۴- آموزش و به‌کارگیری گسترده تک‌تیراندازها: گروه‌های تکفیری برای عملیات در مناطق شهری سوریه اقدام به جذب و تربیت تک‌تیراندازهای بسیار ماهر از ملیت‌های مختلف نموده بود که نقش بسیار کلیدی در موفقیت این گروه‌ها در عملیات‌های نظامی علیه ارتش سوریه ایفا می‌کردند. یکی از روش‌های داعش حبس ده‌ها غیرنظامی در خانه‌های بزرگ و استقرار تک‌تیراندازها بر فراز آن‌ها است تا در صورت هدف قرار گرفتن این ساختمان‌ها تلفات غیرنظامیان بیشتر شود.

۱۵- مین‌گذاری و استفاده از تله‌های انفجاری: استفاده افراطی از مین‌ها و بسته‌های انفجاری در محلات شهری برای ممانعت از ورود سربازان ارتش به محلات با خودرو یا بدون خودرو زیرا مین‌ها کلاً و اساساً ضد زره هستند و طبیعتاً ضد نفر بودند.

۱۶- استفاده عملیاتی از موشک‌های برد کوتاه: استفاده مداوم و مستمر از موشک‌های هدایت‌شونده برد کوتاه برای هدف قرار دادن اهداف مشخص در صحنه عملیات شهری سوریه برای منهدم کردن سازه‌های ساختمانی، انهدام تجهیزات خودرویی، نفربرها و تانک‌ها و هدف قرار دادن پهبادها و بالگردها استفاده می‌شد.

۱۷- اتخاذ تاکتیک‌ها پدافندی بر مبنای اصول اختفاء: در صحنه عملیات شهری مسلحین برای کم کردن دید اشیاء پرنده تهاجمی اعم از کوادکوپتر و پهباد و بالگرد اقدام به حفر کانال‌ها و موانع فیزیکی می‌نمودند. با ریختن نفت سیاه و سایر مواد قابل اشتعال در کانال‌های

حفرشده اقدام به ایجاد پرده دود می نمودند که به عنوان حائل باعث کاهش دید افقی و عمودی نیروهای مهاجم به مواضع آنها می گردید.

راهبردها و تاکتیک‌های ارتش سوریه در قبال مسلحین

با ادامه جنگ، ارتش سوریه با کسب تجربه و کمک گرفتن از نیروهای مستشاری ایران و روسیه توانست ضمن شناخت راهبردها و تاکتیک‌های ابتکاری در جنگ شهری، نقش بسیار مهمی در پیروزی‌های دامنه‌دار و پیاپی بر مسلحین ایفا نمود. اهم راهبردهای ارتش سوریه برای مقابله با این گروه‌ها، سرکوب و عقب راندن آنها از سکونتگاه‌های شهری به شرح ذیل بوده است:

۱- **تاکتیک جدایی کاذب:** این تاکتیک در شهرهای مختلف از جمله حماه، حمص و درعا اجرا می‌شد. عناصر ارتش به صورت ظاهری از یگان ارتش اعلام جدایی می‌کردند و وارد مخفیگاه‌های افراد مسلح می‌شدند سپس آنان را رها می‌کردند تا در این سرخوشی بمانند و مخالفان، از این نظامیان به ظاهر جداشده تصویربرداری کنند سپس نظامیان مزبور مأموریت خود را اجرا می‌کردند. این ضربه اول بود که به یگان‌های متمرکز در خارج از محله یا منطقه مورد اشغال افراد مسلح کمک می‌کرد.

۲- **تاکتیک حملات پیشدستانه احتیاطی:** این حملات به تدریج و در بازه زمانی مشخص در شهر حمص طراحی و اجرا می‌شد. هدف حملات پیدا کردن نقطه ضعف دشمن، اصلاح نقطه ضعف نیروهای خودی و در نهایت خسته و فرسوده کردن گروه‌های تروریستی اجرا می‌شد.

۳- **محاصره ممتد و تخلیه تدریجی [غیرنظامیان]:** محاصره نظامی تدریجاً از طریق افزایش غیر آشکار ایست‌های بازرسی و نیروها و نقاط تمرکز و مسدود کردن محورهای تردد به همراه فداکاری‌ها صورت گرفته انجام می‌شد و زمانی که حداقل محاصره و حلقه محاصره شکل می‌گرفت، عملیات تخلیه منطقه از ساکنان غیرنظامی به شکل خودجوش و به سادگی انجام می‌شد.

۴- **استفاده از گلوله باران توپخانه‌ای به صورت دقیق:** بر اساس شبکه اطلاعات فوری و دقیق است که از طریق هواپیمای بدون سرنشین به دست می‌آید که در بالای مناطق حساس

به پرواز درمی‌آید. این هواپیما اطلاعات جدید می‌دهد که ضربه زدن فوری در آن حاصل می‌شد.

۵- استفاده از تاکتیک‌های محاصره کلاسیک: در این نوع تاکتیک جدید اتخاذ شده توسط ارتش، نیروهای ارتش با ادوات سنگین و حجم آتش بالا، تمام نیروهای اطراف شهر به داخل شهر هدایت می‌کنند. این کار تا آنجا ادامه می‌یابد که شهر به محاصره نیروهای ارتش درآید. قطع راه‌های مواصلاتی و عدم دسترسی نیروهای داخل به منابع از ویژگی‌های این مرحله از نبرد است. پس از این مرحله نوبت به یگان‌های پیاده ارتش می‌رسد. با ورود این یگان‌ها، درگیری وارد فاز جدیدی می‌شود. در مرحله اول، هدف عقب راندن تروریست‌ها از مواضع خود است. در مرحله دوم یگان‌ها شروع به پاک‌سازی مناطق باز پس گرفته شده می‌کنند. نتیجه اجرای این تاکتیک نرسیدن آب و غذا و مهمات است و این امر به روند کمک‌رسانی به زخمی‌های خودی هم کمک می‌کند و از آن استفاده نمی‌شود مگر اینکه اطلاعات دقیق نشان می‌داد که این افراد هیچ کمکی از خارج نمی‌توانند بگیرند.

۶- اتخاذ تاکتیک مصالحه: با توجه به مسدود بودن راه پیشروی برای ارتش سوریه در این مناطق به دلیل وجود غیرنظامیان در مناطق محاصره شده شهری، با همکاری ارتش و میانجی‌گری‌های داخلی و خارجی باعث می‌شد در مناطق مانند حومه دمشق، حمص و زبدانی و القصیر توافقاتی برای جابه‌جایی نیرو بدون درگیری صورت گرفت. بر اساس این توافقات شبه‌نظامیان و خانواده‌هایشان با نظارت میانجی‌گران و تضمین امنیت از سوی ارتش این مناطق را ترک می‌کنند و به مناطقی که کاملاً در دست شورشیان سوریه است، منتقل می‌شوند.

۷- استفاده بهینه از بالگرد و پهباد: استفاده از بالگرد و پهباد در هدف قرار دادن مهم‌ترین سلاح افراد مسلح یعنی خودروهای نیشان پیکاپ که به تیربار سنگین مجهز است. سلاحی که قدرت آتشباری و شکار جنگنده‌ها در ارتفاع پایین را دارد. این خودرو همچنین با حجم بالا نیرو نیز جابه‌جا می‌کند و خودرو امداد هم می‌شود اما زدن این سلاح، حرکت افراد مسلح را فلج می‌کند و کند می‌شوند و از خطر آنان می‌کاهد.

۸- پیاده‌سازی تاکتیک‌های جنگ شبکه‌ای: در تاکتیک جنگ‌های شبکه‌ای ضمن حفظ یکپارچگی و اتصال واحدها، سربازان و نیروهای نظامی سایر عملیات موازی همچون جنگ

رسانه‌ای، جنگ روانی و جنگ سایبر در سطوح مختلف به با عملیات نظامی یکپارچه و هماهنگ می‌شدند.

۹- بهره‌برداری از اطلاعات نیروهای وفادار محلی در شهرها: این جنگ اطلاعاتی با هماهنگی حفاظت و اطلاعات و یگان‌ها شناسایی رزمی ارتش برای فراهم‌سازی زمینه برای انجام عملیات‌های شناسایی دقیق علیه مسلحین برای کسب اطلاع از مواضع و مخفیگاه‌های آن‌ها و کسب اطلاع از طرح‌ها و تاکتیک‌ها تهاجمی و تدافعی آن‌ها در اکثر شهرهای سوریه اجرا می‌شد.

۱۰- تطبیق طرح‌های عملیاتی تلفیقی ارتش با گروه حزب‌الله: ورود نیروهای حزب‌الله به عرصه میدانی نبرد سوریه علاوه بر تقویت روحیه، تاکتیک‌ها و توانمندی‌های جدیدی را به جبهه حامیان ارتش اضافه کردند. تجربه نیروهای حزب‌الله در به‌کارگیری شیوه‌های نوین جنگ شهری و نبرد نامتقارن و کسب موفقیت‌های میدانی، فرماندهان ارتش را قانع کرد تا از شیوه‌های جنگ شهری به‌عنوان یکی از تاکتیک‌های نبرد استفاده کنند. این شیوه خیلی زود جواب داد و در نبرد القصیر تلفیقی از نبرد کلاسیک و تاکتیک‌های جنگ شهری، پیروزی بزرگی را برای ارتش به ارمغان آورد. بعد از این عملیات با مشاهده مزیت‌های این نوع از نبرد، تاکتیک ارتش در عرصه میدانی از نبرد کلاسیک صرف، به تلفیقی از نبرد کلاسیک و شیوه‌های نوین جنگ شهری تغییر یافت.

۱۱- پاک‌سازی خانه به خانه: تروریست‌های مسلح اغلب بعد از تصرف شهر، اقدام به حفر تونل، بستن راه‌های ورودی، کارگذاری تله‌های انفجاری، مستقر کردن تک‌تیرانداز در ساختمان‌های بلند و استفاده از مردم به‌عنوان سپر انسانی می‌کردند. این اقدامات برای ارتشی که از توپ، تانک و هواپیما استفاده می‌کرد، کار را مشکل می‌ساخت. پس از اتخاذ رویکرد جدید، یگان‌های ارتش در قالب گروه‌های چندنفره و گروه‌های کوچک و بزرگ اقدام به ورود به منطقه‌ی درگیری می‌کنند. پاک‌سازی خیابان به خیابان، کوچه به کوچه و خانه به خانه در دستور کار ارتش قرار رفته است. از طرف دیگر نیروهای توپخانه حمله به مراکز تجمع تروریست‌ها را در دستور کار خود قرار داده‌اند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در جنگ شهری چندبُعدی عدم اطمینان محیطی بسیار بالاتر بوده و هر فعالیت و حرکتی می‌تواند در معرض تیر و دید دشمن باشد. به همین جهت آمادگی ذهنی نیروها جهت تحلیل، تصمیم‌گیری و اقدام سریع و درست بسیار حائز اهمیت است؛ بنابراین کارکنان نه تنها از نظر روحی و جسمی بایستی آمادگی لازم را داشته باشند بلکه از نظر آمادگی ذهنی نیز در سطح بالایی باید باشند تا بتوانند بهتر و سریع‌تر از دشمن عمل نمایند. ضمن اینکه داشتن تجهیزات ارتباطی و برخورداری از فناوری برتر اطلاعات از جمله تجهیزات کشف عامل تأثیرگذار و کلیدی در برخورداری از آمادگی ذهنی است. توان اطلاعاتی و ارتباطاتی را می‌توان به شبکه عصبی و مغز انسان تشبیه کرد. هرچه سیستم عصبی بهتر و سریع‌تر عمل نماید به همان اندازه توان حرکت، پاسخگویی، عمل و تصمیم‌گیری نیز بیشتر خواهد بود.

در نبردهای شهری سوریه ثابت شد مجهز بودن به سلاح‌های سنگینی همچون تانک که از تحرک و چابکی کمی برخوردارند مزیت نیست بلکه مهم برخورداری از تجهیزات مؤثر و متحرک است. همچنین در جنگ شهری سوریه مشخص شد که مواضع ثابتی وجود ندارد و جنگ در یک محیط کاملاً پیچیده و چندبُعدی هدایت می‌شد. موردی بعدی لزوم برخورداری از حمایت مردمی بود ثابت شد که با جلب اعتماد و حمایت مردم در قالب طرح‌های مردم یاری می‌تواند زمینه اشرافیت اطلاعاتی علیه دشمن را فراهم آورده و از غافلگیری‌ها جلوگیری نماید.

در جنگ سوریه بیش از هر مؤلفه آمادگی رزمی آمادگی عملیات روانی به‌منظور تقویت انگیزه و روحیه نیروهای خودی و تضعیف نیروهای دشمن حائز اهمیت بود. کارکنان ارتش و متحدین آن بعد از درگیری سخت و طاقت‌فرسا که فشار روانی مضاعفی را متحمل می‌گردیدند و ضرورت داشت از نظر روحی و روانی تقویت می‌شدند.

در نهایت جنگ شهری سوریه ثابت کرد جنگ‌های آینده در محیط‌های شهری عمدتاً مبتنی بر ایده‌های خواهد بود که دارای جنبه‌های فنی، تاکتیکی و فناورانه طراحی و اجرا خواهد شد و ماهیت جنگ‌های شهری شبکه‌ای و ترکیبی خواهد بود که در بستر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر مبنای ایده‌های ابتکاری و خلاقانه متحول خواهد شد؛ بنابراین بر اساس آنچه در

خصوص جنگ‌های آینده اشاره شد می‌توان ضرورت پرورش کارکنان خلاق، ایده پرداز، نوآور را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی آمادگی رزمی در جنگ‌های شهری آینده تبیین کرد. بر مبنای حساسیت‌های موجود در کدها و ژنوم‌های ژئوپلیتیکی کشور در حوزه‌های قومیتی و مذهبی که می‌تواند بستر ساز ناامنی در شهرها گردد، توجه ویژه به حل مشکلات زندگی ساکنین شهرهای اقلیت نشین پیرامونی و مرزی و رفع موانع توسعه در عرصه‌های زیست‌محیطی، توسعه پایدار، ایجاد اشتغال و رفع بیکاری، اجرای طرح‌های آمایشی و... که از شاخص‌های امنیت ساز است، باید در برنامه‌های کلان کشور قرار گیرد.

در حوزه امنیتی بازنگری در طرح‌های امنیتی، مردم محور نمودن امنیت در مناطق حساس، مطابقت طرح‌ها توسعه با طرح‌های امنیتی، مانع از امنیتی سازی افراطی، تعدیل دیدگاه‌های امنیتی بسیط، شناسایی گسل‌های امنیتی و... از اهم برنامه‌های نیروهای مسلح و سایر سازمان‌های متولی امنیت در مناطق شهری است.

بر مبنای تجزیه و تحلیل‌های نظری و میدانی از ماهیت جنگ‌های شهری در منطقه، سناریوسازی برای مقابله با تهدیدات مشابه در مناطق شهری کشور از اهم برنامه‌های امنیتی نیروهای مسلح است که بر اساس آن پیش‌بینی‌ها و طرح‌های جدید در حوزه جنگ و دفاع شهری را از طریق سازمان‌دهی رزم، تشکیل یگان‌های واکنش سریع، تغییر طرح‌های رزمی، تربیت نیروهای کارآمد، انجام رزمایش‌ها، تحول تسلیحات و تجهیزات و... باید در دستور کار قرار گیرد.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- لوئیزا دیمارکو، ۱۳۹۲. جهنم واقعی، جنگ شهری از استالینگراد تا عراق، ترجمه: سیدعلی موسوی، انتشارات نسل روشن.
- لوئیزا دیمارکو، ۱۳۹۵. خارج از کوهستان، سیدعلی موسوی، انتشارات نسل روشن.
- هلاکویی، ۱۳۹۶. تاکتیک دفاعی و جنگ درون‌شهری داعش، منتشرشده در سایت

<https://www.asasnews.com>

ب - منابع انگلیسی

- Desh.c. Michael, 2001. Military Operations on Urban Terrain, Strategic Studies Institute, Association of U.S Army.
- US Marine Corps, 2016. Military Operations on Urbanized Terrains (MOUT), Department of The Navy Headquarters United State Marine Corp.

ب - منابع اینترنتی

- <https://www.aparat.com/result/>
- <https://www.asasnews.com>
- <http://www.bbc.com/persian/world-43416641>
- <http://www.didban.ir/fa/news-details>.
- https://www.en.wikipedia.org/wiki/Urban_warfare.
- <https://www.farsnews.com/news>
- <https://www.mehrnews.com/news>
- <http://www.military.ir/forums/topic>